

УДК 340.158

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.46>**Владислав Веклич,**

докт. юрид. наук,

доцент кафедри конституційного права, історії та теорії держави і права

Навчально-наукового Інституту права імені князя Володимира Великого

Міжрегіональної Академії управління персоналом

КОНЦЕПТ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

У контексті цього дослідження окреслено проблемний характер концепту історико-правового дослідження радянського періоду. З урахуванням зазначеної проблематики напрацьовано дефініцію концепту історико-правового дослідження радянського періоду. Спеціально було приділено увагу конституціоналізму радянської доби. Встановлено проблемні особливості сучасних історико-правових досліджень згаданого історичного періоду, зокрема, акцентовано увагу на поширеності ідеологічних штампів, а також на ситуативній відсутності критичного підходу до історичних матеріалів, вказано на релевантну теоретичну неоднотонність визначень і понять, сутність яких може не збігатися з державно-правовими явищами, тенденціями і процесами радянської доби. Особливу увагу приділено конституційному (або державному) праву радянської доби, яке є показовим в аспекті виявлення й окреслення тенденцій і процесів правового характеру. Встановлено зв'язок між державним правом радянської доби, а також галузевими регуляторами суспільних відносин у контексті системи законодавства.

Встановлено, що проблема стосовно ремоделювання концепту історико-правового дослідження радянського періоду не є суто теоретичною, оскільки у розглядуваному концепті відображаються історичні передумови сучасних державно-правових процесів та явищ, а помилка у розумінні історичних процесів може спричинити необ'єктивність в оцінці причинно-наслідкових реакцій та зв'язків історичного характеру з потенційними наслідками. Також увагу акцентовано на потребі врахування проблеми принципів права за умов радянського періоду якості однієї з ключових у процесі здійснення спеціальних наукових досліджень.

Окрім іншого, за підсумками дослідження розроблено рекомендації щодо концептуальних особливостей здійснення історико-правових досліджень з урахуванням специфіки розглядуваного предмета: приділено увагу принципу наукового історизму і принципам права, всебічності дослідження суспільних відносин за умов відповідного історичного періоду, а також узгодженню згаданих відносин з дослідженням актуалізованих державою інструментів соціального регулювання тощо.

Ключові слова: наукове дослідження, право, принципи права, радянська держава, регулювання суспільних відносин.

Постановка проблеми. Розвиток сучасних держави та права значною мірою залежить від напрацювання достовірних відомостей щодо історичного досвіду, які можуть знаходити своє практичне відображення в оцінці причин і наслідків та відповідних зв'язків щодо державних утворень. При цьому радянський період став підґрунтям для багатьох державно-правових явищ, тенденцій і процесів, які об'єктивуються за сучасних умов, а саме тому, аби забезпечити нашу державу від релевантних ризиків нагального характеру, набуває актуальності потреба ґрунтовнішого опрацювання відповідного історичного матеріалу.

Мета статті. У контексті поточного дослідження увага передусім зосереджена на

опрацюванні спеціальної дефініції щодо концепту історико-правового дослідження радянського періоду, а також на окресленні релевантних проблемних аспектів з напрацюванням рекомендацій, що можуть застосовуватися у здійсненні згаданих досліджень з урахуванням специфіки цього періоду.

Виклад основного матеріалу. Концепт історико-правового дослідження радянського періоду з урахуванням зростання вагомості відповідного досвіду за умов поточного історичного етапу потребує чіткого теоретичного окреслення, що у підсумку й має забезпечити можливості для отримання науково обґрунтованого знання, придатного для опрацювання причинно-наслідкових реакцій

у довгостроковій перспективі. Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначено: «Концепт – це формулювання, загальне поняття, думка» [1, с. 452]. Споріднене визначення наведено у «Юридичній енциклопедії»: «Концепція правова (лат. *conceptio* – сукупність, система) – провідна ідея, точка зору на те або інше правове явище» [2, с. 339]. Таким чином, у нашому випадку під концептом історико-правового дослідження радянського періоду ми розуміємо авторське формулювання або точку зору щодо науково обґрунтованого опрацювання проблематики історико-правового характеру державних утворень радянського типу за умов відповідного історичного періоду.

Так, проблемний характер історико-правових досліджень має відображення радянських ідеологічних штампів, які дотепер трапляються у сучасних напрацюваннях вітчизняних та іноземних вчених (зокрема, дивним з теоретичної точки зору видається і формулювання «УДК 340.158 Соціалістичне право і право комуністичного суспільства» [3]).

У розглядуваному контексті концептуальним аспектом є передусім розуміння права як інструменту регулювання суспільних відносин загального характеру, в якому відображаються спеціальні вихідні засади такого регулювання або ж відповідні принципи (сутісно об'єктивуються як принципи права, принципи правотворчості, принципи нормотворчості та нормотворення).

Загалом, можна констатувати, що концепт права, який сформувався у XIX–XX століттях, передбачає наявність конституції держави, яка є вираженням (формою вираження або закріплення) конституційного права як галузі права (так, за радянського періоду порівняно частіше вживалося поняття «державне право»). У конституційному праві знаходять вираження основні принципи права, що мають відображатися в інструментарії регулювання суспільних відносин.

Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його подальші трансформації після здобуття Україною незалежності не знаходили критичної оцінки з точки зору значної частини фахівців. Особливість концептуального підходу полягає в тому, що норми конституційного («державного») права є базовими щодо формування системи права, а опосередковано – щодо регулювання суспільних відносин. Тобто вони виступають як принципи, засади і вихідні начала. Так, М. Гультай зазначив: «Ідеї конституціоналізму повинні бути сприйняті всією нацією та сприяти її консолідації на демократичних

засадах» [4, с. 74]. Останнього, як можна було побачити з практики існування умовно «комуністичних» радянських державних утворень, на практиці не відбулося передусім через втрату цінності таких утворень для їх громадян, у зв'язку з чим більшість їх зникла з історичної арени: «Не зовсім логічними видаються окремі твердження про існування <...> «тоталітарного» конституціоналізму, оскільки <...> в тоталітарній системі – конституція із засади речі не може існувати або перетворюється виключно у фіктивну річ. Отже, говорити про наявність конституційних норм, а тим більше про їх реалізацію в таких випадках не доводиться» [4, с. 59].

Тож постає питання щодо концептуальних особливостей регулювання суспільних відносин радянської доби. Якщо саме конституційне право цієї доби через фактично аморфний характер радянських конституцій не мало об'єктивного вираження через фактичну реалізацію «диктатури пролетаріату», яка дозволяла безконтрольно винищувати сам пролетаріат, то цілком доречним видається застосування терміна «державне право» замість «конституційне право».

Іншою вагомою особливістю вивчення «державно-правових» явищ радянської доби видається теоретична потреба концептуального розрізнення й урахування юридичної конституції як писаного нормативного акта, що містив окремі правові положення, а також фактичної конституції як дійсного стану суспільних відносин, що мав місце за умов радянської історичної дійсності у зв'язку з реалізацією приписів, окреслених у конституціях на різних етапах розвитку.

Дещо одіозною видається вказівка, яку зробив В.Л. Федоренко щодо розвитку методології у своїй доповіді, навівши відповідну періодизацію та згадавши один з етапів: «Утвердження радянської методології державно-правових досліджень (початок XX століття – кінець XX століття)» [5, с. 8]. Загалом, тут відображено панівні підходи, що існують в історико-правовій науці, хоча з урахуванням наведеного дискусійним лишається саме правовий характер регулювання суспільних відносин. Останнє потребує перегляду термінологічного апарату з урахуванням стану фактичної конституції радянської доби, що може бути опрацьованим лише на базі спеціальних досліджень. Остання проблема щодо історико-правової науки має системний характер, оскільки пов'язана зі спеціальними галузевими правовими дослідженнями. Так, В.П. Хряпченко зазначив: «Ще з радянського періоду розвитку вітчизняної системи права більшість науковців намагалися «вмістити» всесоюзнау

систему права в рамки якоїсь геометричної фігури (трикутника, ромба і т. п.). Практично без застережень в основі такої моделі системи права вчені того періоду бачили конституційне (державне) право як фундаментальну галузь права, на базі якої розташовувалися кримінальне, цивільне, адміністративне та трудове право як основні (або первинні) галузі» [6, с. 82-83]. Таким чином, проблема правового характеру державного (конституційного) права радянської доби набуває системного значення щодо сукупності досліджень, які стосуються різних аспектів вже згаданого «соціалістичного права або права комуністичного суспільства».

Проблема щодо ремоделювання концепту історико-правового дослідження радянського періоду не є суто теоретичною, оскільки у розглядуваному концепті відображаються історичні передумови сучасних державно-правових процесів та явищ, а помилка у розумінні історичних процесів може спричинити необ'єктивність в оцінці причинно-наслідкових реакцій та зв'язків історичного характеру з потенційними фатальними наслідками. Зокрема, Ю.С. Біленкова зазначила: «Сьогоднішня агресивна політика РФ у т. зв. близькому зарубіжжі (тобто на пострадянському просторі) сягає попередньої історичної епохи (1945–1991 рр.), коли декларовані принципи нового міжнародного права застосовувалися вибірково і не знайшли всезагального застосування. Опосередковано відповідальність за це лежить і на Українській державі та українській дипломатії (радянській та пострадянській) – прирізом, офіційний Київ ніколи так і не надав належної правової оцінки вторгненню СРСР в Афганістан» [7, с. 7].

Іншим прикладом відсутності сутнісного наповнення дефініції «право» є період 1921-1939 років, щодо якого В. Кравчук вказав: «Означений етап відзначився формуванням та зміцненням тоталітарно-репресивного режиму, використовуючи державний механізм як узурпований інструментарій влади, положення, що закріплювали правовий статус суддів, формально маскувалися в перших українських радянських конституціях, а принцип незалежності суддів не мав жодного практичного наповнення, оскільки процедура виборів була номінальною» [8, с. 35]. Вивчаючи дещо пізніший етап, Ю.С. Лепех зазначив: «Характерним для періоду «десталінізації» (1945 – перша половина 1960-х років) є перейменування Ради Народних Комісарів на Раду Міністрів Української РСР. Продовжувалася практика видання спільних постанов (щодо Ради Міністрів СРСР та ЦК КПРС)» [9, с. 44]. Таким

чином, питання щодо дотримання принципів права у здійсненні регулювання суспільних відносин за радянського періоду лишається відкритим. Останнє має резонувати як з урахуванням пріоритизації принципів права, так і принципу наукового історизму, що має враховуватися під час здійснення відповідних досліджень.

Висновки

У контексті опрацювання наявних праць щодо історико-правових особливостей радянської доби можна констатувати, що у багатьох випадках концепти історико-правового дослідження радянського періоду лишаються недовіршеними, хоча і відображають специфічні авторські погляди на ті чи інші особливості предмета дослідження. Під час цього дослідження було напрацьовано спеціальну дефініцію щодо розглядуваного концепту, з урахуванням чого слід окреслити відповідні концептуальні особливості здійснення історико-правових досліджень з урахуванням специфіки розглядуваного предмета:

1. Обов'язковість урахування принципу наукового історизму з відмежуванням загальноцивілізаційних тенденцій у розвитку права від політичної пропаганди й агітації (навіть зафіксованих у нормативних актах).

2. Пріоритизація принципів права як незмінних протягом значних історичних проміжків правових констант, які прямо або опосередковано впливають на регулювання суспільних відносин (оцінка державно-правової дійсності з позицій дотримання окреслених вихідних засад).

3. Встановлення ефективності регуляторного впливу інструментів соціального регулювання та визначення їх відповідності правовим вимогам (сутнісно – принципам права).

4. Встановлення загальних (за потреби – і спеціальних) характеристик і рис фактичних суспільних відносин з визначенням причинно-наслідкових зв'язків.

5. Незмінність дефініцій і сутнісного наповнення визначень і понять протягом усього дослідження.

6. Визначення особливостей і взаємозалежності під час опрацювання динаміки суспільних відносин та актуалізованих державою інструментів соціального регулювання.

7. Безсторонність в опрацюванні методологічно обґрунтованих висновків та узагальнень з урахуванням досліджуваної проблематики.

Таким чином, за умови авторського підходу у дослідженні історико-правових явищ радянської доби здобуття науково обґрунтованого знання має набувати чіткої концептуальної вираженості та об'єктивної форми.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3: К–М / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2001. 792 с.
3. Рідкісні та цінні видання: УДК-навігатор. Бібліотека Київського університету імені Бориса Грінченка. 2019. URL: http://ek.kubg.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_17/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=S&I21DBN=UDC&Z21ID=&S21FMT=UDC&S21ALL=<.>U=340%2E15<.>&P21DBN=RVP&S21COLORTERMS=0 (дата звернення: 15.11.2019).
4. Гультай М. Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності. *Вісник Конституційного суду України*. 2015. № 5. С. 59–77.
5. Федоренко В.Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні :

наук доповідь. НАПрН України, Київський регіональний центр, 2015. 64 с.

6. Хряпченко В. П. Комплексні галузі права в різномірній моделі системи права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (20 трав. 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 1. Одеса : Юрид. л-ра, 2016. С. 82–85.

7. Біленкова Ю.С. Участь політико-правових суб'єктів Української РСР в розробці та утвердженні основних інститутів нового міжнародного права (1944–1991 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2019. 248 с.

8. Кравчук В. Історико-правові аспекти конституційних основ правового статусу суддів у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) на теренах радянської України. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 31–36.

9. Лепех Ю.С. Історіографія дослідження правотворчості органів публічного управління. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 42–47.

The problematic nature of the concept of the historical and legal research of the Soviet period was outlined as the special problem specifically. Taking into account the outlined issues, the definition of the concept of historical and legal research of the Soviet period has been elaborated. The problematic features of modern historical and legal researches of the mentioned historical period are established, yet in particular the attention is paid to the prevalence of ideological stamps, as well as to the situational lack of a critical approach to historical materials, points to the relevant theoretical heterogeneity of definitions and concepts, the essence of which can not be relevant to the actual trends and processes of the Soviet era. Particular attention is paid to the constitutional (or state) law of the Soviet era, which is illustrated in terms of identifying and outlining trends and processes of a legal nature. The relationship between state law of the Soviet era and social regulators in the context of the system of law was established.

It is established that the problem regarding the remodeling of the concept of the historical-legal study of the Soviet period is not purely theoretical, since the concept under consideration reflects the historical preconditions of modern state-legal processes and phenomena, and an error in the understanding of historical processes can lead to bias in evaluating the causal links of historical nature with potential consequences. Attention is also drawn to the need to take into account the problem of the principles of law in the Soviet period as one of the keys in the implementation of specialized scientific research.

Among other things, the author has developed recommendations on the conceptual features of the implementation of historical and legal studies, taking into account the specifics of the subject: attention is paid to the principle of scientific historicism and the principles of law, the comprehensive study of social relations in the context of the relevant historical period, as well as the harmonization of research on the mentioned social instruments of social regulation and the like.

Key words: scientific research, law, principles of law, Soviet state, regulation of social relations.